

Joško Kovačić
Državni arhiv u Splitu - Odjel
- sabirni arhivski centar Hvar
Hvar

UDK: 392.28(497.583Hvar)“16/19“
39(497.583Hvar)

VAMPIRI NA HVARU

Na temelju pisanih svjedočanstava od 17. do 19. st., dosad nepoznatih, te prema neobjavljenim usmenim iskazima iz ovog i prethodnog stoljeća, iznosi se vjerovanje o „mrtvacima koji hodaju i ubijaju ljude“ na otoku Hvaru s pripadnim Visom od 1601. g. do potkraj 20. stoljeća; proglas na tu temu iz 1602. g. donosi se u cijelosti, te prilaže probrana bibliografija.

Ključne riječi: vampirolika bića, Hvar i Vis, 17. - 20. stoljeće.

*In tombs of gold and lapis lazuli
Bodies of holy men and women exude
Miraculous oil, odour of violet;
But under heavy lays of trampled clay
Lie bodies of vampires fool of blood –
Their shrouds are bloody and their lips are wet.
W. B. Yeats*

*/U rakam od zlata i lapis-lazula
Tjelesa svetih ljudi, žena luče
Čudesno ulje i miris ljubica;
Al pod teškim slojem gline nabijene
Tijela vampira puna krvi leže –
Krvav im je pokrov, a vlažna usnica./*

Ovim lirskim uvodom irskoga pjesnika-nobelovca započinje prikaz o vjerovanju u vampire i slična prekogrobna bića (imena su im legija!) na otoku Hvaru, temeljem dosad nepoznatih povijesnih isprava, a dijelom i na osnovu zapisanih folklornih kazivanja. Vjerovanje o postojanju i djelovanju ovovrsnih bića daleko je šire, te obuhvaća sve hrvatske krajeve, južnoslavenske i slavenske zemlje, a, može se reći, i sve krajeve svijeta; o tome vidi priloženu bibliografiju.

Na samom početku 17. stoljeća, 20. siječnja 1601., naredi hvarski biskup Petar Cedulin svom generalnom vikaru strogu istragu o oskrvnuću grobova u crkvi u selu Pitvama, o čemu ga u veljači izvijesti i tamošnji župnik Ivan Teveljić. Dana 15. IV. pred Biskupom iskaza Pitovljanin Nikola Nikoličić, da se pred 25 dana (!) pronio glas, da Dražica Zenčić žena Jure, umrla prije godinu dana, „/ob-noć/ hoda i ubija ljude“: *camina, e amazza delle persone*. Stjepan Gargurić, Ivan Duboković, Marin Jurić, Nikola Zenčić, Šime Carev, Mihovil Hu?ljetić, Mate Gargurić, Radovan Radičić, Luka Žuvanović i drugi otišli su - uz protivljenje nekih nenavedenih - u crkvu sv. Jakova te otvorili grob dotične žene, no našli su od nje samo kosti i prah. - Biskup odredi, da za pokoru svi sudionici imaju kroz godinu dana, za vrijeme svake nedjeljno-blagdanske mise, stajati izvan crkve sa svijećom u ruci i debelim konopom oko vrata. - Dana 19. IV. 1601. pred Vikarem izjavi Kuzma Zuvanović ili Dobrinić: „prošlih se dana“ našao u društvu Matka Gargurića, Ivana Dubokovića, Jure Maričića, Mihe „Oljinića“, Jure Gargurića i drugih, pa su odlučili otvoriti grobove, smatrajući da je upravo Dražica, preminula pred jednu godinu, ta koja „hoda po selu i uzrokuje toliki pomor“... - Isti dan pred istim generalnim vikarem iskazuje Juraj Gargurić p. Grgura: raširi se glas po Pitvama, da „nešto“ - *una cosa* - noću hoda, te se pred mnogim kućama čuo glas, „koji se činio onim pokojne Dražice“; upravo je tada pomrlo mnogo svijeta, posebno mlada kći Petra Radičića, za sedam dana: izašla je noću u dvorište držeći zapaljenu luč - *stizzo* - u ruci, i odmah se vrati, drhteći od straha i kazujući majci: „Ajme, na dvoru je bila Ciganka, koja se zaputi prema meni, a zatim ode.“ - Stoga su odlučili spomenuti, te Carić, Zlatoglavić, Žuvanov otvoriti „grebe“, a naročito Dražičin, na što ih nagovori i Nikola Lukšić „da suirze“, koji, vraćajući se kući, naiđe na raskrižju na neku ženu i nazva joj „dobru večer“, na što ona ne odgovori, nego ga je pratila cijelim putem po „kolniku“? (suhozidna ograda vinograda - *arzere della uigna*); na njegova zaklinjanja da mu ne naudi nije odgovarala, samo prijeteći pokazivala komadić drveta - *legneto* - u ruci, a izgledala kao osamdeset-godišnjakinja. Došavši doma, Lukšić se teško razboli, te bi bio i umro da ga ne spasi Mara Miljević p. Luke nekim nenavedenim lijekovima: *certi medicamenti*. Grobove su otvorili i stoga, jer se pročulo, da će bolesnici, ako im mrtvačkom krvlju pomažu usta - odmah ozdraviti!, no našli su samo kosti, pa zatvorili grobnice. - Dne 18. (!) IV. 1601. istom vikaru izjavi Mihovil Huljetić, da su otvorili tri groba, ne bi li našli potvrdu da je upravo „ona /Dražica/ ta koja hoda i buči“, ali našli samo kosti; i on, kao i drugi, izražava kajanje te moli odrešenje od Biskupa. - Isti dan izjavljuje Matko Gargurić: cijelo je selo Pitve bilo u silnu

strahu, jer umiraše mnoštvo svijeta; mlada Mara Radičić u svom dvorištu ugleda u uru noći ženu, koja joj se učini da je supruga Martina Ciganina /=?/, a potvrdi i Niko Lukšić, o ženi koja ga je pratila putem /v. gore/; govorilo se, da se spomenuta Dražica „može vidjeti i da buči velikim krikovima“ - i on je obnoć čuo kako mu po krovu kuće pada kao šljunak (*cogoli picinini*), a zatim kao da po njemu prolazi pas; drugi put o ponoći čuo je u dvorištu najprije lagano stenjanje, a zatim strahovit urlik; te noći Matko od tih urlikanja pred kućom nije mogao spavati, pa su onda odlučili otvoriti grobove... - Stjepan Gargurić p. Luke, isti dan: selom zavlada sveopći strah, jer se noću pred kućama čula buka, plač, urlikanje, krikovi, zviždanje, pa se nitko nije usuđivao izaći, a i više je ljudi umrlo kroz kratko vrijeme; on je, dva dana prije otvaranja grobova, u tri ure noći izašao na dvorište obaviti nuždu, i tu pod smokvom ugleda ženu „visoku do neba“; upaljenju luč koju je držao baci na nju, našto ona uteče, a zatim se začu buka, „kao da nebo pada na zemlju“! - Ivan Duboković 19. IV. 1601. navodi, da je otišao otvarati grobove da bi udovoljio Radovanu Radičiću; kaje se te, kao i ostali, moli odrješenje od Biskupa - koji njemu i ostalima to odrješenje i udijeli, uz pokoru: da na blagdan, koji im odredi župnik, moraju bosi, gologlavi, bez gornje haljine i sa zapaljenom svijećom stajati izvan crkve u Pitvama, ispovijedajući svoj(e) grijeh(e) te ponavljajući Vjerovanje za svećenikom, a uz to i propostiti tri petka.

Matij Zlatoglavljčić izjavi pred Biskupom 21. IV. 1601.: prošle zime radio je u Luke „Oglin“-a i tu spavao; o prvim pijetlovima čulo se, kako je „nešto“ izvan kuće došlo na krov, te tu pravilo buku, kao da na nj baca grede, a zatim je počelo zviždanje, koje se udaljilo prema brdu. Pri otvaranju grobova u crkvi sv. Jakova, netko se sjetio (jer se Dražičin grob pokazao „sterilnim“!), da otvore i grob Margarite-„Mare“ X.¹ Otkrili su da Mara ima nepokriveno lice, iako su ga pri pokopu bili pokrili, da izgleda kao živa i da joj je lice crveno kao rak: *parea come uiua et haueua la faccia rossa come granzo!*, našto Stjepan Gargurić Lukin zgrabi neki željezni šiljak - *un sponton de ferro* - i tripud objema rukama pokuša probosti Margaritino tijelo kroz srce, no nije uspio: *ma non fece altro*. Nato Radovan Radičić dođe s drugim, još većim šiljkom i probi srce na lešu rečene Margarite objema rukama; zatim svi rekoše, da joj treba zabiti u srce klin načinjen od glogovoga drva: *si senti una uoce de tutti che bisognaua ficarli nel core un cugno fatto del arboro di spina*, pa tri mladića odoše da ga donesu, i vratiše se svaki s po jednim. Potom isti Radovan opet probode onim šiljkom Margaritino truplo, a

¹ Ovdje i dalje ovom se siglom prikrivaju prava prezimena, i sada postojeća, iz razumljivih razloga.

Luka Zuvanov zabi u isti otvor i glogov klin, pa se čulo da je Margarita zakrkljala (*ronchizo*); zatim joj isti Luka zabi drugi klin u bok, te „pokojnica“ (?) zakrklja i drugi put; kad joj zabiše i treći klin u drugi bok, Margarita ispusti dug uzdah (*fece un gran soffio*), našto rečeni Luka, užasnut, ustuknu... - Poslije ovoga probadanja, nitko u selu više nije umro, niti se čula ranija buka, dok je prije toga umiralo dosta ljudi, i nitko se nije usuđivao noću izlaziti. Mihovil „Oljanov“ pokupi nešto krvi navedene Mare, spužvom sa željeznoga šiljka, jer se među svijetom govorilo, da bi i prije kod „ovakvih bolesti“ bolesnici pomazani (*fregati*) mrtvačevom krvlju ozdravljali; tako je i Luka Zuvanov uzeo malo njezine krvi krajem svoga rupčića (*fazol*). - Mara je inače bila pokopana prije 8 do 10 dana. - Istoga dana (21. IV. 1601.) izjavi pred biskupom Cedulinom u biskupskom dvoru u Hvaru Radovan Radičić p. Jure: prošle zime počelo se noću čuti buku, urlike, zviždanje, lupanje vratima, a zatim nasta u Pitvama i Jelsi pošast, od koje u malo vremena pomrije dosta ljudi - „ponekad se događa, da davao obuzme nekog mrtvacu te ide uokolo, čineći zlo“: *qualche uolta occorre che il demonio piglia qualche corpomorto e camina facendo del male!* U crkvi su otvorili 7-8 grobova, a „crnom krvušinom“ (*un sanguazzo nero*) probodene Mare pomazali dva bolesnika, koji su ozdravili, poimence Niko Huljev. Istoga dana Luka, sin Matka Gargurića, ponavlja neke ranije iskaze, a za sebe tvrdi da je pomagao otvoriti svega 2-3 groba, u kojima da nije bilo „ništa do kostiju“.²

Iz iskaza se svjedoka vidi, kako nisu svi bili iskreni: smanjivali su broj otvorenih grobnica, a dosta njih i prešutjelo probadanje tijela Margarite-„Mare“ - svakako u cilju smanjivanja vlastite odgovornosti, odnosno da izbjegniju ili umanje crkvenu kaznu-pokoru.

U travnju 1602. g., kad je umrla Manda, žena Matija Miloševića, njezini su se vlastiti ukućani tužili, da im dolazi noću i gnjavi ih: *quelli di casa sua dicono che... uiene di note a dar li molestja e che stano con paura* - stoga su četrnaestorica obnoć otvorila njezin grob kraj župne crkve sv. Duha u Vrbanju, te pronašli da je neraspadnuta i debela poput bačve (*grossa come una barilla*); stoga su je neki Tresić i Buratović proboli nekakvim kopljem ili šiljkom (*spontone*), našto „ona silno uzdahnu, poput velika vola“: *...trasfisse il cadauere di detta Manda... e si senti che lei soffio 'grandissimamente come un gran bue...* - Počinitelji dobiše crkvenu pokoru, da tri dana s križem idu u procesiji u Pitve i Vrbosku, Tresić s

² BAH, kut. 233, 544-552, 578-585; na omotu, nepag.: *Pitue Sepulture / Al Reuerendissimo pre Zuane teuelich Curato di Jelsa* - naime, sve do 1604. g. Pitve su i Jelsa pripadale jedinstvenoj, pitovskoj župi, no župnik je rezidirao u mnogo većoj Jelsi (monografija u pripremi).

konopom oko vrata; on je misu u Vrbanju morao slušati izvan crkve kroz mjesec dana, bosonog i s upaljenom voštanicom u ruci.³

Nekako u isto vrijeme - travnja 1602. g. - i u Dolu na Hvaru otvoriše devet grobnica u župnoj crkvi sv. Mihovila i probodoše mrtvace u njima, uzeše u posude njihovu „crnu, raspadajuću krv“ da njome pomažu bolesnike i dadu im je piti, ali su svi takvi bolesnici pomrli. Za otvaranje su se dogovorili stanovnici dvaju dolskih odlomaka, Sv. Petra i Sv. Barbare, muškarci su imali nekakva koplja, a probodeno je ukupno šest? lešina, uz „opći zaključak“ da „mrtvi hodaju i ubijaju ‘druge’, tj. žive, te da im valja otvoriti grobove i probosti im tijela, kako bi prestao pomor, što se činilo i u drugim slučajevima pošasti, i ovdje u Hvaru /gdje ispituju svjedoke u Biskupskoj kancelariji/, u Vrbanju i u Starom Gradu“. Bili su probodeni oni, koji su imali rumena lica i nisu pokazivali znakove raspadanja; bili su napuhani „kao mješine“, a žene nabreklih grudi; dapače se za neke probodene tvrdi, da su im lica „bila crvena poput ruža“! - *sepolti erano rossi in faccia come rose*. Zanimljiv je podatak, da su jednoga najprije proburazili željeznim kopljem, a zatim klinom od gloga: *poi hanno fitto nel cadauere un cugno fatto di arboro de spina che in lingua paesana si chiama tarn* - u Hvaru kažu: torno. Vrijedi zabilježiti, da su za neke mrtvace i njihovi najbliži tražili da se probodu: tako su iz kuće Andrijane, kćeri Petra X., pomrli njezin otac, „barba“, „teta“, rođaci, a ostala samo dva djeteta, muško i žensko; pred smrt izjavi Juraj X., kako treba „otvoriti grob“ njegovog sina Nikole, jer da je „poslije smrti podavio sve iz kuće“ - *perche lui doppo morto ha affogato tutti della casa!* - I u dolskom slučaju bilježe se sablasne „popratne pojave“: noću se čulo „silno zviždanje, kao da pastiri vode stado“, buka i kucanje na vratima, a starac Juraj Radonjić iskaza da ga je, dok je spavao, „nešto“ zgrabilo za ruku i počelo izvlačiti iz postelje! Kuzma Radošević iz Sv. Petra (= zapadni dio Dola) izjavi, da je obnoć čuo po krovu „kao da plešu magarčići“ (!?), te lajanje pasa, kao da ih draže naoružani ljudi. Osim toga, mrtvace u grobovima nisu našli onako, kako su ih položili: jastuk postavljen pod glavu pronašli su na prsima.⁴

Potaknut ovim slučajevima (a zacijelo i drugim, zasad nepoznatim), objavi generalni vikar hvarske biskupije dr. Ivan Andrija Nembri 11. V. 1602. proglas, u kom ističe, da su se neki u ovoj biskupiji, zbog „izuzetne smrtnosti osoba“, vjerujući, po Đavlovu nagovoru, da neki mrtvaci obnoć hodaju te „guše“ bole-

³ BAH, kut. 283, Processi criminali 1600-1604..., 210, 212-213.

⁴ BAH, kut. 283, Processi criminali 1600-1604, 215, 217-219, 221-223, 225, 227-230, 232, 234-235, 238-239.

snike, zbacivši strah od Boga i prezrevši nedodirljivost crkava, drznuli otvoriti grobnice ne samo u grobljima, nego i u samim crkvama, te ondje „uz najveću bezbožnost“ probadati mrtva tijela te uzimati njihovu raspadajuću krv i davati je bolesnicima da bi ozdravili, vjerujući da probodeni neće „više hodati uokolo, pa ljudi neće obolijevati i umirati“ - sva su ta mišljenja, ističe Nembri, lažna, pogrešna, bez i trunca razloga i daleko od kršćanske istine, što da su priznali i sami prijestupnici, od kojih su mnogi, „po pravednom sudu Božjem“, i sami poumirali, a od onih kojima je bila dana krv pokojnika „nitko nije ozdravio“. On po svojoj dužnosti i uz Božju pomoć želi da ova biskupija, u kojoj je „uvijek bilo strano ne samo svako krivovjerje, nego i sumnja u nj“, ostane i nadalje takva - te stoga sve one, koji bi vršili ili na bilo koji način podržavali ova supersticiozna⁵ i kriva mišljenja, „koja izmisli Đavao da obmane vjernike“, a o kojima se „među kršćanima ne bi smjelo ni govoriti, a kamo li ih činiti!“ - sve takve, ukratko, kažnjava izopćenjem „*latae sententiae*“; ispovjednici ih ne smiju odriješiti, nego ih poslati istom Vikaru (tj. kao „pridržan slučaj“); o onima okorjelima bit će izviješten Sv. Oficij (= mletačka državna inkvizicija). Proglas je bio upućen svim župnicima u hvarskoj biskupiji, da ga za vrijeme svake treće mise u mjesecu objave vjernicima na „materinskom“, hrvatskom jeziku - v. prilog.

Prema podacima koji slijede, reklo bi se da ovaj proglas nije imao osobita učinka.

Neoznačena datuma, ali zacijelo iste 1602. godine, isti vikar Nembri osudi Jurja Pećarića, Petra Zoranića i Petra Uskokovića, zato jer otvoriše neki grob u župnoj crkvi Gospe od Špilica u Visu, da kroz tri svetačna dana pribivaju misi ispred crkvenih vrata, bosí, s „kordom“ oko vrata i s voštanicom u ruci.⁶ - Ovo nije jedini slučaj na Visu (sve do početka 19. st. sastavnom dijelu hvarske općine), jer se bilježi da su 30. VIII. 1619. nahrupili ljudi u „Muster“ - župnu crkvu sv. Nikole u Komiži - stali otvarati grobove i probadati *li ossi* šiljcima.⁷ Dvadesetak godina kasnije, početkom listopada 1639., povede generalni vikar Dominik Bevilaqua istragu o otvaranju nekih grobova u istom Sv. Nikoli u Komiži - govorilo se, naime, za pok. Katu, udovu Luke Pribačića, da mrtva „hoda i uzrokuje smrt drugih ljudi“: *...caminaua et faceua morir le genti*, no pri otvaranju grobnica nađene su samo kosti - *ossa di morti*.⁸

⁵ O pojmu „supersticije“ i „supersticioznosti“ v.: Vladimir BAYER, *Ugovor s Đavlom*, Zagreb, 1969., 54-56.

⁶ K. g., 252.

⁷ BAH, Criminale 1618-1621, 509 sl.

⁸ BAH, kut. 6, de Georgiis Visitationes, nepag., „carta volante“ iza vizitacije Visa.

Stanovita Pitovka savjetova Vrbovljane 1623., kad se govorilo da neki mrtvac u Vrboskoj „hoda i ubija ljude“, kako valja osam noći zaredom bdjeti i čuvati vrata crkve, da ne može izaći.⁹ Naime, kad su u Vrboskoj htjeli pokopati umrlo dijete nekoga Breškovića, ustanovi se da u grobu nema tijela Stjepana Bardarića zvanog Zore, za kog je i rođena majka tvrdila da je bio nekršten, pa su kroz devet noći paljeni ognjevi (kresovi) kod crkvice sv. Roka, da se spriječe „neke bolesti“.¹⁰

Iste god. 1623. izjavljuje župnik u Jelsi, kako se „vjeruje da mrtvi hodaju i ubijaju ljude“, stoga su na raznim točkama mjesta - kod Sv. Ivana, u Banjskom dolcu, kod Sv. Roka, u Maloj bandi - bile paljene vatre, ljudi obnoć stražili, puhali u rogove, pjevali... - navode se brojni sudionici. Goja Oljinova iz Pitava svjetovala je Jelšane - ona ista koja svjetova i Vrbovljane iste godine? v. gore - da, ako se žele osloboditi pošasti i „mrtvih koji hodaju“, valja im paliti ognjeve *per .9. sere continue e che debbano far cridori, e strepiti con far le ueggie*. Ovdje je kao uzročnica bila ustanovljena neka Izabeta, Izabela ili Zabeta (prezime nejasno napisano), pa su joj otvorili grob, a Šimun Barozzi je probode kopljem širokim četiri prsta, no - ni on nije uspio u prva dva pokušaja!, a Ivan Dominik Stanojević držao je u ruci spužvu, da joj pokupi krv, nesumnjivo u „homeopatske“ svrhe. Sve se to zbilo negdje koncem rujna ili početkom listopada te 1623. godine.¹¹

Među „supersticijama“ u Pitvama bilježi biskupska vizitacija iz 1705. g., da neke žene spaljuju tijela djece, koja umru nekrštena: *Si bruciano le creature nate senza battesimo morte*.¹²

I u najistočnijemu hvarskom naselju i župi, Sućurju, vjerovalo se u postojanje vampira u prvoj polovici 18. stoljeća; za kanonskog pohoda biskupa Bonaiuti-ja kolovoza 1744., na pitanje „de superstitionibus“, odgovori tamošnji župnik-augustinac: „Kod nekih vlada krivo vjerovanje, da mrtvaci hodaju te uzrokuju bolesti kod živih, pa su jednom zgodom počinili svetogrdnu drskost da uđu u crkvu, otvore grobnice i probodu mrtva tijela; o slučaju je već bilo izviješteno Vaše Presvijetlo Gospodstvo, pred kojim su se krivci prikazali, bili upozoreni i dobili pokoru“.¹³

⁹ BAH, kut. 4, Cedulini Visitationes 5, 674 i 679.

¹⁰ BAH, kut. 3, Visitatio Cedulini Ins. Pharensis et Issae, 148-149; 151 i 153.

¹¹ BAH, kut. 3, Visitatio Cedulini Ins. Pharensis et Issae, 304-305, 309, 311-316.

¹² BAH, kut. 10, Asperti Visitatio, 624 i 625.

¹³ *E' invalsa in alcuni la falsa credenza, che li morti caminano, e che essi producono le malattie ne' uiui, onde si sono una volta presa la sacrilega liberta' d' introdursi in chiesa, aprir le sepolture, e sfosinar li cadaveri, come di cio' fu gia' reso avvertito Monsignor Illustrissimo a piedi del quale li delinquenti si sono presentati, e furono da esso ammoniti, e penitenziati* - FMH, 11. 8.; FRB, 32, 217.

Za vjerovanje u ovovrsna bića u istočnome dijelu otoka Hvara, u župi Zastrazišće (tada sa selom Poljicima) u prvoj trećini 19. stoljeća, svjedoči zapis tamošnjega župnika Vicka Marije Franičevića, da je prije studenoga 1826. bio pokrenuo kod Kurije pitanje „samovoljnog otvaranja grobova i probadanja mrtvaca, što su izvršili ovdašnji seljani“: *arbitraria apertura delle Sepolture e perforazione delli Cadaveri verificati per parte di questi Villici*; oni su odgovorili nizom protuoptužaba protiv istoga župnika, pa se čini da pitanje nije bilo pretrčano.¹⁴

Da se u vampire na Hvaru vjerovalo, i da ih se navodno „likvidiralo“, i prvih desetljeća 20. stoljeća, svjedoče sljedeći iskazi:

Slučaj X., koji se odigrao u Dolu na Hvaru između 1910. i 1913. g.

X. (ime?) umro je, te se kao mrtvac pojavljivao u fizičkom obliku po dolskim i starogradskim poljima otprilike jednu godinu. Bio je obučen u odijelo u koje je bio zakopan. Ljudi su ga viđali i plašili su ga se. Ljude nije napadao.

Odlučili su ga ubiti. Za tu priliku pozvali su iz Staroga Grada „specijalista“ za takve slučajeve. Na grobištu u Dolu se sakupio gotovo cijeli muški puk. „Specijalist“ (ime nepoznato) odlučio ga je usmrтити šilom ispod koljena u žilu.

Kada je došao na grobište, X. je rekao da on nikomu zlo ne pravi. Poslije toga je legao u grob i „specijalist“ se bacio na posao. Dva puta ga je ubo na pogrešno mjesto, te je rekao: „Ako ga sada treći put ne pogodim na pravo mjesto, svi smo gotovi, jer sve će nas pobiti.“ Treći put bio je uspješan. Poslije uboda u grobu je isteklo 10-15 litara krvi. „Specijalist“ (svećenik) ga je poškropio krštenom vodom i krvi je nestalo. Poslije toga ga je zakleo da se više ne smije pojavljivati, i to je bio svršetak obreda. Više se nikada nije (po)javio.

Živih svjedoka po svoj prilici više nema...

Obitelj X. bila je kupila križ za crkvu, s likom Krista kojemu je glava bila (okrenuta) na lijevu stranu - kod svih križeva glava je Kristu na desnu stranu??? - Taj križ još se nalazi u posjedu crkve u Dolu.

Luka X. (rođen oko 1880. - umro 1954.?) uvijek je govorio, da njemu ne može proći dan, ako komu zlo ne učini. Inače je svaki dan išao u crkvu.

Na vratima kuće X. je pisalo: BOŽE BLAGOSLOVI BRAĆU X. Taj natpis u kamenu još je sačuvan.¹⁵

¹⁴ BAH, kut. 112, Zastrazišće, Procesi. – Na dopis dalmatinske vlade u pogledu „barbarske predrasude o vampirizmu“, odgovara hvarski ordinarijat, da, sudeći po šutnji župnika, u Biskupiji „ne vlada praznovjerje o vampirima“: BAH, 341/1833 i 123/1834 - što je, prema izloženom, bilo u najboljem slučaju poluistina.

¹⁵ Iskaz Lucije-Slave Dujmović ud. Nikole, rođ. Dužević (Dol na Hvaru, 1921. - Vela Luka,

Drugi slučaj iz 20. st. približno se vremenski smješta iza 1. svjetskog rata:

Virovalo se je, i doživilo se je. U Varbonj je bila jedna u X. - Fefla, tako je njon bilo ime - ona je hodila - i ona se stvarala - i u pase - i tarkala za mladićima - i doma orola - i put Hvora hodila na konju - sve posli smarti - (na upit: je li umrla mlada?) nee, imala je ona dicu, sine - jedon Svirčanin (u Varbonj su sidili mladići, i njon je sin sidi) - i govori in: „O, sto son von materu, na konju bilemu put Hvora - ma ona lipo izgledo!“ - Svirčanin ni zno, da je ona bila umorla. U kući je šuškola sa maštilima: „Kume, ča činite?“ - „Hod' ča doma!“ - kasnije su je zvoli - bi je don Bepo i još dvojica - zvoli su je na libre - ona je bila u Koloske stine (=!?),¹⁶ tamo su se ti vrozi sastavali - na Gromin-dolac - na Vorh - u nike griže - sad van je, govori, u Dubokon (on sve zno na libru di je ona) - oni svi zvonima somo zvonili - sad van je u Pitve - sad van je u Svirče - oni sve-sve zvonidu-zvonidu - sad van je na kopošontu - sad je u grebu. Oni fermali zvonit. Došli su na greb - on govori njima, govori da se dobro doržidu njegove štole - ma ona se ne do. Oni proboli sa kopjen jedon put, proboli drugi put - ne! - Onda ona njima govori: „Sad il' vi mene il jo vos; ako pjunen - izgori' ćete!“ - A sad, da se oni - strašidu miših! A jedon govori: „Ajme, kume, koji miš veliki!“ - i ona se okrenula, a on probo - i da je napuni pun greb karvi, i onda je blagoslovi, zatvori greb i iša ča. I ona se posli već ni jovila, jer je bila probodena.

(Kako su takve zvali?) To su vrozi. Ona ni bila duša karščonska. Da je ona hodila u Hvor u nikih popih (služiti). Jedon pop da je bi stor, on je njon zapiso jednu valu, a ona opet išla i rekla mu da joj je moli vase i iskido u traversu (zapis), i da jon opeta zapiše, ali ne onu, nego drugu valu; i on zapiso drugu valu. I da je (treći put) išla u njega i rekla da je oprola traversu (i tako uništila zapis), i zapiso on treću valu. I zato da je ona hodila (poslije smrti, jer je prevarila popa)...¹⁷

1997.), kako ga zapisa njezin sin prof. Jakša Dujmović (Hvar, 1956.) i preda ga potpisanom 21. X. 1979., na čemu još jednom zahvaljujem.

¹⁶ Usp. „kalavojske stine“: Maja Bošković-Stulli, Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača, Brački zbornik 11/1975, 139.

¹⁷ Iskaz Franice ud. Spasa Kordića, rođ. Ljubić (Vrbanj, 1930.), snimljen na diktafonu u Pitvama, 23. IV. 1997. - Pismu od 26. V. 1997. don Branimira Marinovića, tadašnjeg župnika u Vrbanju, dugujem nekoliko pojašnjenja: „Fefla“ je dakako nadimak, nastao od „feflanja“, govorne mane, a u pitanju je jedna od sestara don Jakova X. (1861.- 1921.), koja da je prevarila brata na opisani način; sestre su umrle malo poslije don Jakova, a za jednu od njih postoji ...priča, da su je neki mladići vraćajući se iz Vrboske primijetili kako kao nemirna duša, „viščica“, skače po zidu starog vrbanjskog groblja po noći. Neki kuražni mladić... prišao je ulazu groblja i primijetio da se ona nakon ponoći, kad odbiju ure, vraća u grob u koji je bila pokopana. Nekoliko njih se osmjelilo i jedne noći kad se ona vraćala u grob zaletio se /jedan od njih/ do groba i „kopišćem“... probio joj srce. Čuo se strašan jauk, a nakon toga se sve

Da je i krajem 20. stoljeća na istočnome dijelu otoka bila živa predaja o vampirima, svjedoči ovaj kratki iskaz:

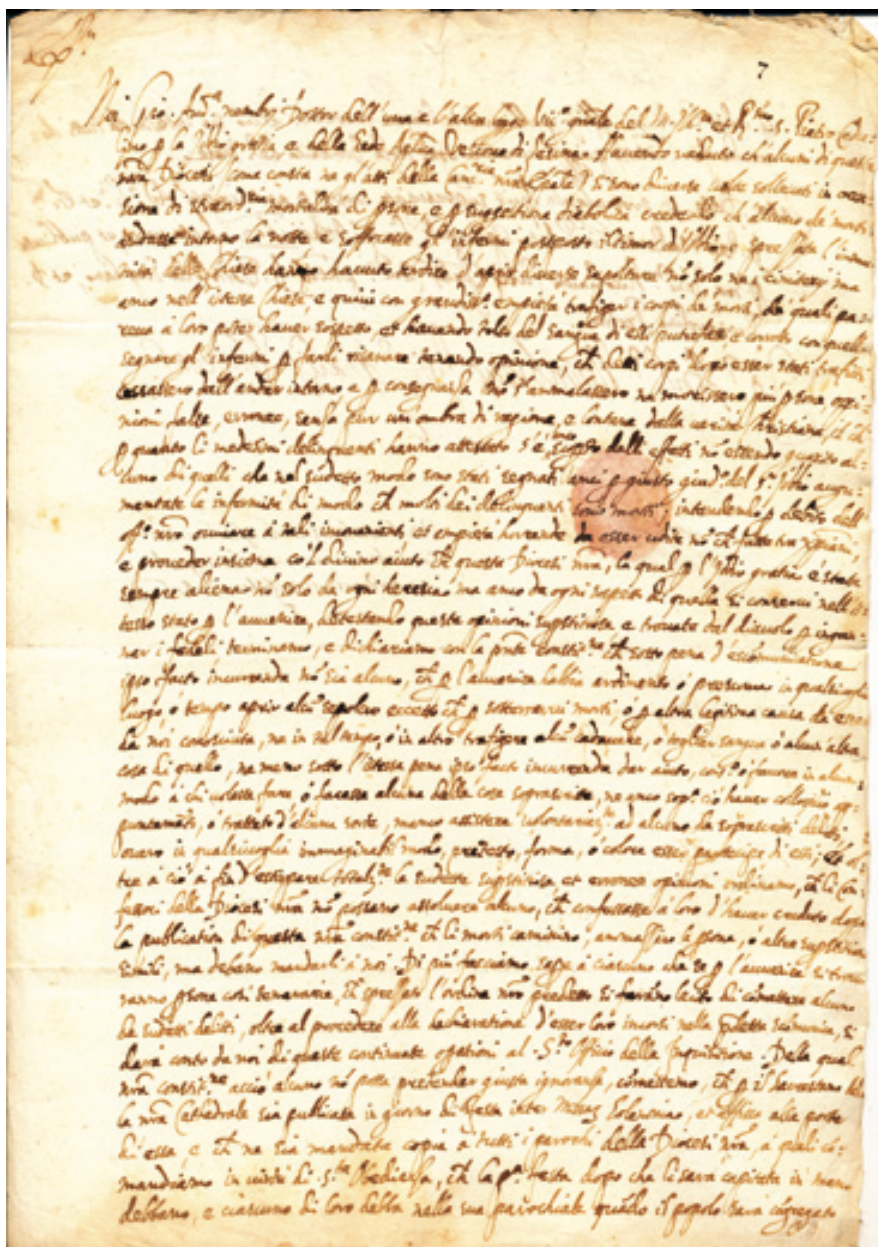
*U Bogomoji je bio tenac (= vampir) po imenu Leleho, skrivao se na putu iz Sela u Glavu i vrebao žrtve - mlade ljude, kojima je čupao srce.*¹⁸

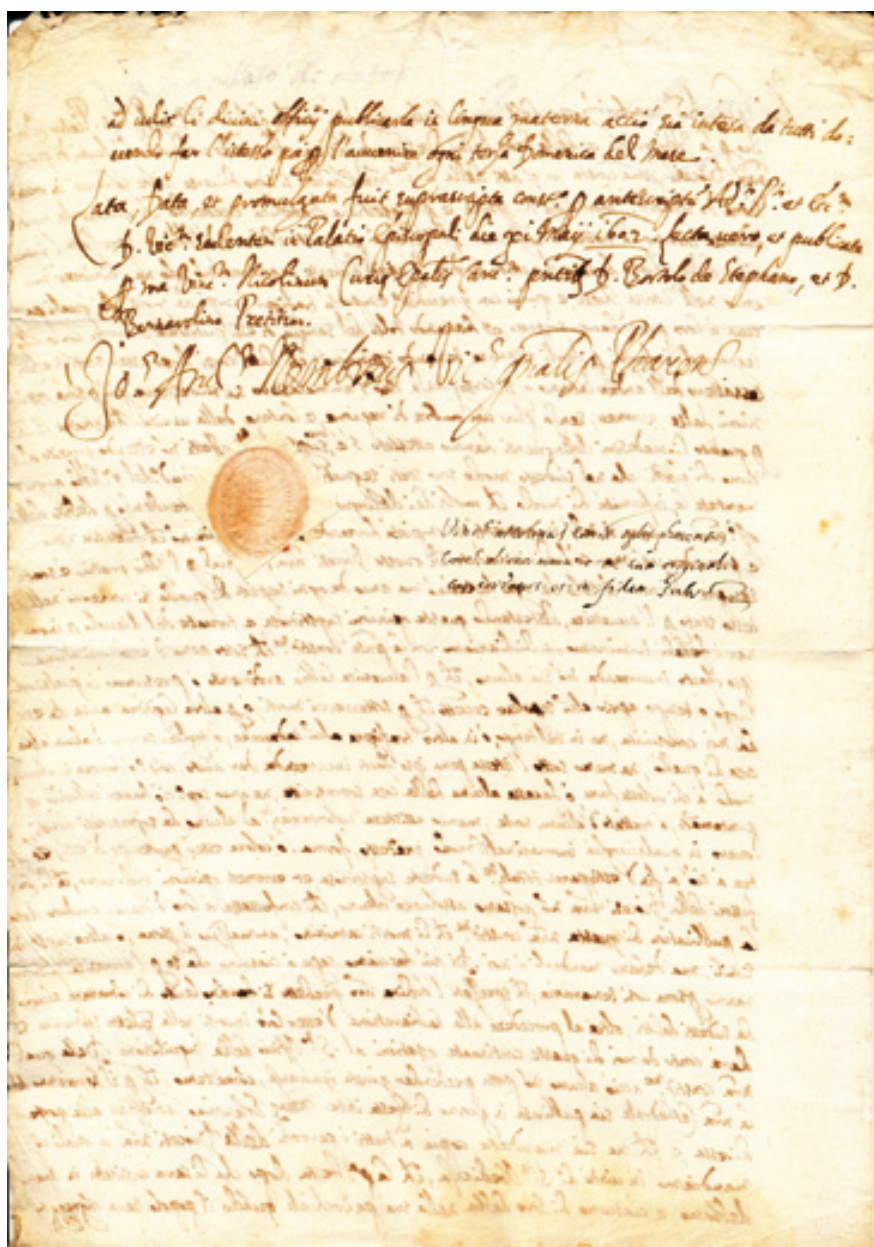
Iako je naziv „vampir“ nesumnjivo slavenskog potekla: v' pir' - usp. „upir“ = „onaj koji upire“? = incubus?, toga naziva nema u ovdje razmatranom prostoru i vremenu: ova se „bića“ bilježe u ovdje navedenim izvorima uglavnom opisno, kao „mrtvi koji /noću/ hodaju te ubijaju ljude“, a tek se na kraju ove četiristoljetne „kronike“ spominje za njih naziv „tenac“, kao i na susjednoj Korčuli. Ipak su svi netom izneseni podaci potpuno podudarni s općepoznatim i sveopćim pojmovima o „vampirima“, što smatram opravdanjem za naslov ove radnje.

smirilo i više se nikad ta prikaza nije pojavljivala...

Nikola Stipišić p. Dujka (Vrbanj, 1941.), iskaz 20. V. 1997.: čuo je za „Feflu“ X., da je bila „višćica“ prije smrti, a poslije smrti da je prala robu i šuškala maštilima, dok je nisu proboli; on je kao dijete vidio u kapelici na vrbanjskom grobištu „kopje“, za koje se govorilo da su je njime proboli; na vrhu je imalo kovinski šiljak (misli da je to mogao biti stijeg crkvenog barjaka); brat da je „Fefle“ bio pop...

¹⁸ Sanja Karković rođ. Huljić (1962.), 20. IV. 2004. g.

FBB, I. 115 Nembrijev proglas 1602.

Izvori - literatura - kratice (abecednim redom)

BAH = Biskupski arhiv u Hvaru

Vladimir BAYER, *Ugovor s Đavlom*, Zagreb, 1969.

FBB = Fond Boglić-Božić u MHB

FMH = Fond Machiedo /nasljednika dr. Jerka/ u Hvaru

FRB = Fond Remigija Bučića u MHB

MHB = Muzej hvarske baštine u Hvaru

NL = Narodni List, Zadar

SD = Slobodna Dalmacija, Split

BIBLIOGRAFIJA

Napomena: ovaj popis knjiga, radova u časopisima i novinskih članaka sadrži samo one, koje je potpisani pregledao i uočio; popisani su redoslijedom objavljivanja.

a) Knjige i časopisi:

Alberto FORTIS, *Viaggio in Dalmazia*, I., Venezia, MDCCLXXIV., 64 /isto i u hrvatskom prijevodu: *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, Globus/Zagreb, 1984., 44/

Vladimir ARDALIĆ, Vukodlak. (Bukovica u Dalmaciji.), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj. XIII., Zagreb, 1908., 148-154.

Vojislav M. JOVANOVIĆ, Vampirizam u romantičnoj književnosti, *Srpski književni glasnik* br. 263 i 264, 1 i 2/XXVIII, Beograd, 1912.

Mirko LEŽAIĆ, Vampirizam u tradiciji i književnosti, *Smotra Dalmatinska* br. 70-73/XXVI., Zadar, 1913.

Veselin ČAJKANović, Ubijanje vampira, *Srpski književni glasnik* knj. IX, br. 4/1923., Beograd, 269-284.

Marko UVODIĆ, Bili novci za crne dane, *Novo Doba* 25. XII. 1933., Split, 26 /"jukožlaci" u Splitu/.

Baltazar Adam KRČELIĆ, *Annuae* ili historija, Zagreb, 1952., 526 i 625 /na upozorenju hvala akademiku Mladenu Machiedu/.

Andre JUTRONIĆ, Vizitacije..., *Starine JAZU* 51, Zagreb 1962, 215-217 /vampir Božićević-Nadali u S(u)tivanu na Braču 1598. g./

Ljubovnici. Komedije XVII. i XVIII. stoljeća, *Pet stoljeća hrvatske književnosti* knj. 20, Zagreb, 1967., 57 /upirine = vampiri; prije njih se spominju vukodlaci/.

Marinko GJIVOJE, Narodna vjerovanja: bića kao ljudi, *Zbornik otoka Korčule* 2/1972., 308-309 /"tenci", Korčula/

Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača, *Brački zbornik* 11/1975, 112-113 i 150-155 /o „kozlaku“ u Starom Gradu i brojnim drugim našim vampirima-vukodlacima/

- Raymond T. McNALLY, *A Clutch of Vampires*, Warner Paperback Library Edition, 1975.
/antologija o vampirima iz raznih vremena i po čitavom svijetu/
Gabriele ROSSI-OSMIDA, *Uomini o Vampiri*, /Milano, 1978 – slično k. g./
Natko NODILO, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981., 253-258, 511-512, 607-608.
Slobodan ZEČEVIĆ, *Mitska bića srpskih predanja*, Beograd, 1981?, 126-137.
Olinko DELORKO, *Pet stoljeća hrvatske književnosti* knj. 139, Zagreb, 1982, 128-130 / Split/.
- Cvito FISKOVIĆ, Mladenov povratak u zavičaj, *Pet stoljeća hrvatske književnosti* knj. 124, Zagreb, 1985., 205-206 /Orebići, Pelješac/
Franjo DIFNIK, *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986., 215 /kuga u Šibeniku 1649. i vjerovanje u vukodlake/ i 237 /kuga na Murteru 1656. i davanje srca i jetre umrloga za protuotrov/.
- Branko ĐAKOVIĆ, Prilozi u grob, *Studia ethnologica* 1, Zagreb 1989., 140, 147, 158.
Dushan's Code..., Beograd, 1989., 15 i 44-45.
- Mijo KORADE, Mira ALEKSIĆ, Jerko MATOŠ, *Jesuits and Croatian Culture*, Zagreb, 1992., 93-94 /isusovci na Šipanu, u Hercegovini i Bosni početkom 18. st. odvrću naroda od protuvampirskoga sakaćenja mrtvaca/.
- Goran KALOGJERA, *Znameniti Korčulani*, Rijeka, 1995, 96 /Jakov Salečić, korčulanski kanonik umro 1747., napisa i djelo: „Le interpretazioni della voce Biothanatus (Vucodlach)“/.
- Silvestar KUTLEŠA, Život i običaji u *Imočkoj krajini*, Imotski, 1997., 398-399.
- Viktoria FAUST, *Vampiri: legenda koja ne umire*, Zagreb, 1999. /bez kritičkog aparata/
Alberto FORTIS, Memoria sopra l' isola di Corzola, *Mogućnosti* 1-3/LI., Split, 2004, 32-33 /o korčulanskim vampirima, „tencima“, u 18. st. i o raširenosti toga „ludila“ među svim Slavenima/.
- Emil HILJE, Ljetnikovac Venturina Pacijeva iz Cesene na Pašmanu, *Kultura ladanja. Zbornik Dana Cvita Fiskovića* sv. 1, Zagreb, 2006., 37 i 40, bilj. 29 /vampirica Priba na Pašmanu 1404. g., odlukom gradske vlasti usmrćena kolcem/.
- Lovorka ČORALIĆ, Željko DUGAC, Sani SARDELIĆ, Vampiri u korčulanskom selu Žrnovo: tragom jednog arhivskog spisa iz XVIII. stoljeća, *Acta medico-historica Adriatica*, 9 (1)/2011, Rijeka, 33-46.
- Tatjana TKLAČEC, *Tajne crkve sv. Lovre u Crkvarima...*, Zagreb, 2013., 70.
- Sandra BAREŠIN, Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi, *Ethnologica Dalmatica* 23/2016., Split, 5-14.
- Marijeta RAJKOVIĆ IVETA - Vladimir IVETA, *Oni koji noću ustaju iz groba. Vampiri od lokalnih priča do popularne kulture*, Zagreb, 2017.

b) Novinski članci:

- ...Užasno praznovjerje!, *NL* 61/1873., 30. VII. /u općini Belotincu harala kolera; kao „konačni liek“ iskopali iz grobova sve pomrle i doveli posebna „čarobnjaka“, koji

- pomrlima izvadi srca, izmoli nad njima svoje molitve, pa srca podijeli među stanovnike kao sredstvo protiv bolesti! Unajmi ga i druga općina, ali ga, srećom, vlasti zatvoriše/.
- Sablasti u Hrvata, *NL* 92/XVII./1878, 23. XI., podlistak /vukodlaci, vampiri ili upiri.../ „Živ zakopan“, *Hrvatsko Pravo* 17. I. 1907., Zagreb /Rusija; htjeli ga „nataknuti na kolac“, ali zabranio svećenik/
- „Čudna pokojnica“, *Obzor* 55/1907., Zagreb /mrtva Ruskinja u mrtvačnici u San Remu, koja se ne raspada/
- Vampir iz Taranta, *Novo Doba* 20. III. 1934., Split, 7 /američki profesor došao u Taranto proučavati vampirizam, pa poludio; pobjegavši iz ludnice i, umislivši da je vampir, pregrize šesterima grlo!/.
- Noćno strašilo u Kaštel Kambelovcu, *Jadranski Dnevnik* 1. X. 1934., Split, 5 /nekog pijanog mladića smatrali vukodlakom/
- „Vampiri“ i „fantomi“, *SD* 30. X. 1947., 4 /iz *Vjesnika*; glasine da takvi kruže Zagrebom „lansirali protunarodni reakcionarni elementi s očitim ciljem, da stvore psihozu panike i straha i da smanje radni polet građana.“/.
- Stara dalmatinska kronika, *SD* 2. III. 1955., 3 /kad u Šibeniku umrije od kuge prvi težak, 8. VI. 1649., i bi pokopan u Trojičinoj crkvi, puk pomisli da se „povukodlačio“ i da obnoć ubija ljude. Preko 1000 praznovjernika navali na crkvu, otvori grobnicu te ga isprobada glogovim kolcima. Kako je bio poluraspadnut, a još su ga i gazili nogama, kuga se proširi i pomori u Šibeniku i okolici 10 000 ljudi!/.
- Naučno objašnjenje priče o vampirima?, *SD* 3. VI. 1985., 22 /bolest porfirija, Los Angeles/.
- Francusko sveučilište Sorbonne zapravo je srpska riječ Serb, Serbona!, *Globus* 5. XI. 1993., Zagreb, 24-25 /srpski vampiri protiv zapadnih; „astrologinja“ Milja Vujanović/.
- Srbije više neće biti..., *Slobodni tjednik* 3. II. 1995., Zagreb, 16-17 /“vampir“ Milić od Mačve, koji ima „8000 godina“/
- U vojsci postao vampir, *SD* 22. VII. 1995., 38 /dvadesetgodišnji Rus/.
- Prvi poznati svjetski vampir... Srbin Petar Plogojević koji je 1725. isisao krv devetoricu svojih mještana!, *Nedjeljna Dalmacija* 5. I. 1996., Split, 16 i 33.
- Vampir i džentlmen, *SD* 7. VI. 1997., 22 i 43 /stogodišnjica Stoker-ova romana „Drakula“/
- Navala šetajućih mrtvaca, *Tjednik*, ?, 20. VI. 1997., 60-62.
- Vampiri u Milanu, *Obzor*, ?, 16. V. 1998., 67-68 /izložba u Italiji/
- Kud plovi ovaj Broz, *Feral Tribune* 20. VII. 1998., Split, 45 /književnik Mirko Kovač o naumu, da se tijelo J. B. Tita, kao vampira, probode glogovim kolcem/.
- Lov na vampira iz meksičke prašume, *Arena* 6. VIII. 1998., Zagreb, 50-51 (tajanstvena zvijer „chupacabra“/.

- A Bloodcurdling Link to Vampires, *National Geographic* Vol. 195, No. 4, April 1999 /španjolski liječnik Juan Gomez-Alonso smatra da se pod vampirizmom zapravo krije pasje bjesnilo - rabies/.
- Vampir Jure iz 17. stoljeća..., *Arena* 26. VIII. 1999., Zagreb, 32-343 /Kringa, Istra/
- Mladić vampir star 2000 godina, *SD* 2. XII. 1999., 64 /San Francisco; ljudska krv da mu je „potrebna za održavanje vitalnosti“/.
- Finilo je vrime od vampira, *SD* 11. XII. 2000., 18 i 39 /Kringa u Istri/.
- Iskopao tijelo susjeda i srce mu iščupao!?, *SD* 9. II. 2005., 41 (Rumunjska: „noću ustaje iz lijesa i siše krv svima u selu“/.
- Glogov kolac za Miloševića, *SD* 9. III. 2007., 18 /zabijen u grob srbijanskoga diktatora o prvoj godišnjici smrti/.
- Iz bolnice pobjegao dječak vukodlak, *SD* 23. XII. 2007., 56 /u Rusiji; „trčao s vukovima“/.
- Prvi vampiri nisu bili Rumunji nego Srbi i Hrvati, *SD* 13. VII. 2010., 28 /doktorat njemačkog povjesničara P. M. Kreuter-a/
- Čeka se povratak vampira Save Savanovića, *SD* 25. XI. 2012., 36 /u Zarožju u Srbiji; lik iz novele Milovana Glišića/.
- Vampirsko groblje u Poljskoj, *Meridijani* 177/2013., Zagreb, 11 /slučajevi i prije 4000 godina/.
- „Vampiri“ umrli od kolere, *SD* 28. XI. 2014., 39 /u 17. i 18. st.; novija istraživanja u Poljskoj/.

PRILOG

(proglas generalnoga vikara hvarskog dr. Ivana Andrije Nembri-ja od 11. svibnja 1602. g. - FBB, I., 115)

Noi Giovanni Andrea nembrj Dottor dell' una e l' altra legge Vicario generale del M. Illustrissimo et Reverendissimo .S. Pietro Cedulino per la Jddio gratia, e della Sede Apostolica Vescouo di Lesina Hauendo ueduto ch' alcuni di questa nostra Diocesi (come consta ne gl' atti della Cancellaria nostra Episcopale) si sono diuerse uolte solleuati in occasione di straordinaria mortalita' di persone, e per suggestione diabolica credendo ch' alcuno de' morti andasse intorno la notte, e soffocasse gl' infermi postposto il timor d' Jddio, e sprezzata l' immunita' delle Chiese hanno hauuto ardire d' aprir diuerse sepolture non solo ne i cimiterij ma anco nell' istesse Chiese, e quiui con grandissima empieta' trafiger i corpi de' morti, da' quali pareua a loro potere hauer sospetto, et hauendo tolto del sangue di essi putrefatto, e corrotto con quello segnare gl' infermi per farli risanare tenendo opinione, che detti corpi dopo esser stati trafitti cessassero d' andar intorno, e per conseguenza non s' ammalassero ne morissero piu' persone, opinioni false, erronee, senza pur un' ombra di ragione, e lontane dalla uerita' Christiana, il che per quanto li medesimi delinquenti hanno attestato s' e' anco scoperto dalli effetti non essendo guarito alcuno di quelli che nel sudetto modo sono stati segnati anci per giusto giudizio del signor Jddio augumentate le infermita' di modo che molti dei delinquenti sono morti, intendendo per debito dell' officio nostro ouuiare a tali inco/n/uenienti, et empieta' horrende da esser udite non che fatte tra Xpistiani, e proueder insieme co' l diuino aiuto che questa Diocesi nostra, la qual per l' Jddio gratia e' stata sempre aliena non solo da ogni heresia ma anco da ogni sospetto di quella si conserui nell' istesso stato per l' auuenire, detestando queste opinioni superstitiose, e trouate dal diauolo per ingannar i fedeli terminamo, e dichiariamo con la presente constitutione che sotto pena d' excommunicatione ipso facto incurrenda non sia alcuno, che per l' auuenire habbia ardimento o presuma in qualsiuoglia luogo, o tempo aprir alcun sepolcro eccetto che per sotterraru i morti, o per altra legitima causa da esser da noi conosciuta, ne in tal tempo, o in altro trafigare alcun cadauere, o toglier sangue o alcun' altra cosa di quello, ne meno sotto l' istessa pena ipso facto incurrenda dar aiuto, consilio o fauore in alcun modo a chi uolesse fare, o facesse alcuna delle cose soprascritte, ne anco sopra cio' hauer colloquio appuntamento, o trattato d' alcuna sorte, manco assistere uolontariamente ad alcuno de soprascritti delitti, ouero in qualsiuoglia immagi-

nabil modo, pretesto, forma, o colore esser partecipe di essi; Et oltre a cio' a fin estirpare totalmente le sudette superstiziose, et erronee opinioni ordinamo, che li Confessori della Diocesi nostra non possano assolvere alcuno, che confessasse a loro d' hauer creduto dopo la publication di questa nostra constitutione che li morti caminino, ammazzino le persone, o altre superstitioni simili, ma debano mandarli a noi. Di piu' facciamo sapere a ciascuno che se per l' auuenire si trouaranno persone cosi temerarie, ce sprezzato l' ordine nostro predetto si faranno lecito di commettere alcuno de sudetti delitti, oltre al procedere alla declaratione d' esser loro incorsi nella predetta scomunica, si dara' conto da noi di queste continuate operationi al Santo Ufficio della Inquisitione. Della qual nostra constitutione accio' alcuno non possa pretender giusta ignoranza, commettemo, che per il Sacrestano della nostra Cathedrale sia publicata in giorno di festa inter missarum solemnias, et affissa alle porte di essa, e che ne sia mandata copia a tutti i parrochi della Diocesi nostra, a quali comandiamo in uirtu' di Santa Obedienza, che la prima festa dopo che li sara' capitata in mano debbano, e ciascuno di loro debba nella sua parochiale quando il popolo sara' congregato ad udir li diuini officij publicarla in lingua materna accio' sia intesa da tutti douendo far l' istesso poi per l' auuenire ogni terza Domenica del mese.

Lata, Data, et promulgata fuit suprascripta constitutio per antescriptum Admodum Reverendum et Eccellentem D. Vicarium sedentem in Palatio Episcopali die xi Maij i602. Lecta uero, et publicata per me Vincentium Nicolinum Curiae Episcopalis Cancellarium praesentibus D. Bartolo de Stephano, et D. Bernardino Pretitio.

Joannes Andreas Nembrius Vicarius generalis Pharensis.

Joško Kovačić

VAMPIRES ON THE ISLAND OF HVAR

Summary

The paper deals with hitherto unknown archival sources - mostly from the Bishopric Archives of Hvar, and other Church archival funds - bearing witness to the belief that „the dead used to walk and to cause death to other people“, dating from the years 1601 to 1826. An official Church declaration from 1602 against such beliefs is added in full length, as well as several recorded oral traditions from recent times, which confirm that such beliefs were deeply rooted in the minds of inhabitants of Hvar and of nearby Vis up to the present age.

A selected bibliography testifies to the fact, that such beliefs were widespread not only in Croatian lands and other South Slav countries, but throughout the Slavic world, and, indeed, throughout the globe. (translation: Joško Kovačić)